

Pelgrimsgids voor Noordooost Friesland

Rust en ruimte in het terpenland langs de Waddenzee
Eldorado van middeleeuwse kerken
Locaties en activiteiten rond stilte en bezinning

Gratis

Neem mee!

Middeleeuwse kerken in Noordoost Friesland

Inhoud

Terpenland aan de Waddenzee	4-5
Kloosters en kerken. Van Bonifatius tot Reformatie	6-7
Middeleeuwse kerken in Noordoost Friesland	8-17
Inspirerende locaties en activiteiten	18-20

COLOFON

Deze gids is gemaakt door Oan 'e dyk, stichting voor natuur, cultuur en bezinning in en rond Paesens-Moddergat. Zij organiseert o.a. wandeltochten en activiteiten met muziek en poëzie in de middeleeuwse kerk van Paesens. Zie www.oanedyk.nl

Met dank aan:
Paul Noomen (historicus)

Ontwerp: www.logo-shop.nl

Mogelijk
gemaakt
door:

provinsje fryslân
provincie fryslân

Terpenland aan de Waddenzee

Oude bewoning

De Waddenkust is een van de oudst bewoonde gebieden van Nederland. Al ver voor de christelijke jaartelling organiseerden mensen hun samenlevingen op dit terpenland.

De Romein Plinius de Oudere schreef over deze omgeving in de Naturalis historia (77 na Chr.): *"Twee keer per etmaal komt de Oceaan daar met geweldige watermassa's over een onmetelijke afstand opzetten en bedekt eeuwig door de natuur omstreden gebied waarvan het onduidelijk is of het bij het vaste land behoort of deel uitmaakt van de zee. Daar bewoont dat arme volk hoge heuvels of dammen die ze eigenhandig hebben opgeworpen tot de hoogste waterstand die ze hebben meegemaakt. Met hun hutten die ze erop hebben gebouwd lijken ze wel zeelieden wanneer water het omringende land bedekt, maar schipbreukelingen wanneer het water zich heeft teruggetrokken."*

Terpen, wadden, rust en ruimte

Het open terpenlandschap en de Waddenkust, met sporen van eeuwenlange menselijke geschiedenis, maken Noordoost Friesland tot een ideale omgeving om op zoek te gaan naar resten van oude beschavingen en te genieten van de weidsheid van de natuur. Je vindt hier een grotendeels ongerept landschap, waar het stil kan zijn en

waar schone lucht rechtstreeks van de zee komt. Het kan hier 's nachts nog echt donker zijn, waardoor een prachtige sterrenhemel te zien is. Binnendijs vind je het eldorado van middeleeuwse terpkerken, buitendijs ligt het immense wad met op de achtergrond de eilanden Ameland, Engelsmanplaat en Schiermonnikoog.

Pelgrimage

Deze gids wil een stimulans bieden om op zoek te gaan naar deze verborgenheden. Een gids voor wie genieten wil van stilte, rust en ruimte. Behalve een overzicht van de middeleeuwse kerken vind je tevens andere interessante locaties voor de 'stillezoeker', zoals de enige Tibetaans boeddhistische stoepa van Nederland in Hantum en de Bonifatius-bedevaardskapel in Dokkum, met kruiswerkstaties in het omliggende park en waar zich een bron bevindt die volgens de legende is ontstaan toen het paard van Bonifatius met zijn been op de grond stampte.

Door te zoeken in deze inspirerende omgeving zal hopelijk ook onze geest zich kunnen ontspannen en zich kunnen openen voor het wonder dat hier overal te zien is. Hoe sporen van de oudheid en middeleeuwen nog terug te vinden zijn in terpen, oude kloostermoppen en dijken die door kloosterlingen gebouwd zijn. Als dat lukt is het doel van deze pelgrimsgids helemaal geslaagd!

Kloosters en kerken Van Bonifatius tot Reformatie

Keïstening van de 'heidenden'

"754 Bonifatius bij Dokkum vermoord", is een bekend feit uit de Nederlandse geschiedenis. Bonifatius (geboren 672 of 675) was een missionaris uit het tegenwoordige Engeland die het christelijke geloof verkondigde in onze streken. Andere verkondigers in Groningen en Friesland waren Willehad (omstreeks 740-789) en Liudger (742-809). Misschien heeft ook Willibrord (omstreeks 658-739) dit gebied bezocht. Het traditionele beeld van Bonifatius is dat hij door de heidenen werd omgebracht, omdat hij de Germaanse godsdienst fanatiek bestreed. Later is dit door historici genuanceerd. Hij was namelijk tevens een verlengstuk van het gezag van de Frankische koning, die in deze tijd Friesland veroverde. Sommige bronnen zeggen dat hij met zijn 52 volgelingen is omgebracht door een roversbende.

Middeleeuwse kerken in Noordoost Friesland

Na de moord op Bonifatius heeft het christelijke geloof zich snel gevestigd. De eerste kerk -die van Dokkum- werd gesticht als gedachteniskerk voor Bonifatius. De eerste houten kerken verschenen in en misschien soms op de plaats van Germaanse heiligdommen en vanaf de elfde eeuw werden deze gebouwen van steen gemaakt. Van ongeveer 400 middeleeuwse kerken zijn in Groningen en Friesland nog restanten of zelfs hele gebouwen te vinden. Noordoost Friesland spant hierbij de kroon: bijna nergens ter wereld is de dichtheid van oude kerken zo hoog als hier!

Kloosterleven

Een groot deel van de kerkenbouw kwam door de bloei van het monastieke leven in de elfde en twaalfde eeuw. In Noordoost Friesland stonden kloosters in o.a. Dokkum (voor 1175), Morra (voor 1240) en Niawier (voor 1215). Het belangrijkste was ech-

ter Klaarkamp bij Rinsumageest, een cisterciënzerklooster dat werd gesticht in 1165. Van hieruit werden vele andere kloosters opgericht, onder andere bij Bolsward (1190), Aduard (1192) en Gerkesklooster (1249).

Naast kerkenbouw namen de monniken vanaf de elfde eeuw ook deel aan de bedijking van het Waddengebied. Ze waren grootgrondbezitters en hadden hier dus belang bij. Vanaf die tijd is er binnendijks geen getijdenwerking meer tussen Leeuwarden, Groningen en de Friese en Groninger kust. Toch kun je aan de terpen en de vele kronkelende wegen nog altijd zien waar ooit de geulen en de zandplaten van de vroegere Waddenzee hebben gelopen. Ondanks de bedijking bleven overstromingen het land in latere eeuwen regelmatig teisteren, zodat de mensen dan weer hun toevlucht tot de terpen moesten nemen.

Uitgewiste herinneringen

Na de Reformatie en de Beeldenstorm in de zestiende eeuw verdween de kloostercultuur vrijwel geheel uit de noordelijke provincies. Dit gebeurde nergens zo grondig als in Friesland, waar in 1580 alle kloosters werden opgeheven toen de calvinisten aan de macht kwamen. Raakten kloosters in andere gebieden na plundering 'alleen maar' in verval, door de Staten van Friesland werd bij wet tot sloop van de kloosterbezittingen bevolen. De provincie werd hiermee in een klap rijk. In het boek 'Kloosters in Friesland' staat dan ook als flaptekst: "Geen provincie is zo gevormd door de kloosters als Friesland, en nergens is die erfenis ook weer zo uit het landschap en de herinnering uitgewist". Hier en daar aan de dijk vind je nog oude huizen die gedeeltelijk gebouwd zijn met kloostermoppen.

Het is dus aan ons om deze weer op te zoeken en opnieuw in het licht te zetten!

8

Aalsum, Mockamawei 4. St. Catharinakerk.
Als u de kerk wilt bezoeken kunt u de koster bellen (0519-292936)

Anjum, Tsjerkepaed 2. Sint Michaëlskerk.

Aalsum, Mockam
Als u de kerk wilt bezoeken kunt u de kerk bezoeken.

Anjum, Tsjerkepoed 2. Sint Michaëlskerk.

Dantumawoude, Doniaweg 76. Hervormde kerk,
oorspronkelijk gewijd aan Benedictus.

Dokkum, Markt 2. Grote of St. Martinuskerk.

10 Driesum, Van Sytzamaweg 8. Hervormde kerk.

Ee, Omgong 1. Hervormde kerk
Patroonheilige onzeker/omstreden.

Foudgum, Piet Paaltjenspad 1. Mariakerk.
Patroonheilige onzeker/omstreden.

Engwierum, Tsjerkepaed . Protestantse kerk.

Ferwert, Kerkpad 1. St. Martinuskerk.

Ginnum, Harstawei 7. Hervormde kerk.
De kerk is eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Hantum, Tsjerkestrjitte 3.
Hervormde kerk, oorspronkelijk gewijd aan Martinus.

Hantumhuizen, Wierumerwei 2. Sint Annatsjerke.
Patroonheilige onzeker/omstreden.

Hegebeintum, Hoge Tsjerkewei 2. Protestantse kerk.
Zie <http://www.hegebeintum.info>. De kerk is eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Holwerd, Tsjerkestrjitte 11. Willibrorduskerk.

Jannum, Kerkstraat 4. Kerkmuseum.
Informatie: 0519 - 33 93 42

Jouswier, Bergsmawei 3.
Hervormde kerk, oorspronkelijk gewijd aan Petrus.
De kerk is eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Lichtaard, Noardermieddijk 3.
De kerk is eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Lioessens, Doarpstrjitte 50.
Hervormde kerk, patroonheilige onzeker/omstreden.

Metslawier, Tsjerkebuorren 7.
Hervormde kerk.

Morra, Tsjerkestrjitte 12. St. Johanneskerk.

Nes, Wâlddijk 9.
Hervormde kerk, oorspronkelijk gewijd aan Johannes de Evangelist.

Niawier, ten westen van Metslawier.
Hervormde kerk.

Oosternijkerk, Buorren 14.
Hervormde kerk, oorspronkelijk gewijd aan Cecilia.

Oostrum, Terpleane 11.
Hervormde kerk, oorspronkelijk gewijd aan Nicolaas.
De kerk is eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Poesens, De Buorren 9. St. Antoniuskerk
Patroonheilige onzeker/omstreden.
Iedere zondagmiddag door het hele jaar is er een Stille Moment om
16.00 uur. Muziek, poëzie en voordracht van teksten worden afgewisseld
seld met korte stiltemomenten. Soms is er op deze tijd een concert.
Zie www.oanedyk.nl/stiltemoment.html

Raard, De Buorren 8.
Museumkerk, oorspronkelijk gewijd aan Johannes de Doper.
De kerk is eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Rinsumageest, Juckemaweg 3. Alexanderkerk.

Sybrandahuis, Birdaarderstraatweg 4. Kloosterkapel.

Hoewel de naam anders doet vermoeden had dit kerkje niets van klooster te maken. Het was een hervormde kerk. Er worden regelmatig concerten georganiseerd. Zie voor het actuele concertprogramma <http://www.sybrandahuis.nl/~kloosterkapel>. De kerk is eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

16 Ternaard, Tsjerkestrjitte 1. Grutte Tsjerke.

Waaxens, Buorren 9. Hervormde kerk.

Westergeest, Kalkhuiswei 1. Hervormde kerk, oorspronkelijk gewijd aan Martinus.

Wetsens, Opgong 1. Sint-Vituskerk

Wierum, Tsjerkeplein 4. Hervormde kerk, patroonheilige onzeker/omstreden.

Wouterswoude, Kerklaan 34. Hervormde kerk.

Bonifatiuskerk van Dokkum

Adres: Koningstraat 26, Dokkum.
Pastorie: 0519-292476

In deze kerk wordt een
relikwiewaard met een
deel van de schedel die
aan Bonifatius zou heb-
ben toebehoord.

Bonifatiuskapel van Dokkum

Adres: Bronlaan, Dokkum.
e-mail: info@heiligbonifatius.nl, www.heiligbonifatius.nl

Bezoekerscentrum Terp Hegebeintum

Hegebeintum is de hoogste terp van Nederland en er bovenop staat
een middeleeuwse kerk. Er is een bezoekerscentrum over de omgeving,
waar ook de sleutel van de museumkerk van het nabijgelegen Jannum
te krijgen is. Zie www.hegebeintum.info

Zen aan de Waddenzee

Er is een wekelijkse zengroep in Paesens op maandagavond. Ook worden
er regelmatig introductie- en meditatie-dagen georganiseerd. Behalve
mediteren wordt er gewandeld in de kwelders achter de dijk. Soms is er
zelfs zen-op-het-wad, waarbij wandelen wordt gecombineerd met medi-
tatie op de bodem van de zee. Zie www.dharmahuis.nl

Muziek en poëzie in de kerk van Paesens

Iedere zondag om 16.00 uur is er een activiteit in de romaanse kerk van
Paesens. Soms is er een concert, anders een Stille Moment, waarbij muziek,
poëzie en tekstvoordracht worden afgewisseld met momenten van stilte.
Informatie: www.oanedyk.nl/stiltemoment.html

Culinair arrangement langs middeleeuwse kerken

Bekijk de oude kerken van Noordoost Friesland o.l.v. een deskundige gids
en geniet van Waddenproducten in het kerklokaal van Paesens.

Stichting Oan 'e dyk
Bekroond met Waddengoud
www.oanedyk.nl • info@oanedyk.nl
tel. 0519-850299 / 06-46633989

Tibetaans boeddhistisch studie- en meditatie-centrum

Karma Deleg chö Phel Ling

In Hantum (Stoepawei 4) staat de enige officiële Stoepa in Nederland, een tempel en een meditatiecentrum.

Bezoekmogelijkheden

Op zondagen staat het centrum open voor bezoek van passanten.

Ontvangst van groepen is na afspraak ook op andere dagen mogelijk. Tevens kunt u in het centrum overnachten.

Informatie via www.karmakagyu.nl

Lokaal aan de dijk

Het authentieke lokaal aan de dijk in Paesens is het centrum van de activiteiten van stichting Oan 'e dyk. Het is o.a. het vertrekpunt van wandeltochten. Er is informatie te vinden over het waddengebied, het terpenland en de middeleeuwse geschiedenis van Noordoost Friesland. Ook worden er waddenproducten uit de regio verkocht. Het gebouw is te huur voor een cursus of een feest.

Zie www.oanedyk.nl

Boeken en kaarten

1. Kloosters in Friesland
Uitgeverij Bornmeer - ISBN 978-90-5615-227-7
2. Wegen van waarde. Inspirerend Noordoost-Fryslân
Stichting Inspirerend Noordoost-Fryslân
3. Kerken in Noordoost-Friesland. Uit de romaanse en de romanogotische tijd. Uitgeverij Schnell und Steiner - ISBN 978-3-7954-1838-0
4. Levende Stenen. Het bezit van de Stichting Alde Fryske Tsjerken
Stichting Alde Fryske Tsjerken
5. Kloosterpad 1453. Een bedevaard in het oosten van Friesland
Uitgeverij Friese Pers Boekerij - ISBN 978-90-330-0928
6. Historische wandelpaden in Noordoost Friesland
VVV Lauwersland
7. Fietsrouten netwerk Fryslân. Noordoost. Landschapsbeheer Friesland

